

ALISHER NAVOIY QIT`ALARI VA RUBOYLARINING O`RGANILISHI VA TAHLILI

To`rayeva Sayyora Baxtiyorovna¹

¹Surxondaryo viloyatidagi Afg`oniston fuqarolarini o`qitish
ta`lim markazida katta o`qituvchi

Arsalon Mohammad Arif²

²Surxondaryo viloyatidagi Afg`oniston fuqarolarini
o`qitish ta`lim markazi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7560398>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodiy merosida ruboiy va qit`alarning o`rganilishi va o`rni borasida fikr yuritilgan.

Kalit so`z: qasida, g`azal, qit`a, ruboiy, masnaviy, tarje`, musammat, mustazod, mutavval, fard, bayt

Qit`a Navoiy lirikasida qit`alar alohida mavqega ega bo`lgan janrlardan biridir. U shakliga ko`ra g`azalga yaqin turadi. Undan faqat dastlabki bayt qo`lyasining erkinligi bilan farqlanadi. Uning qo`lyalanish tartibi a : a, d : a, e : a, f : a, ... ko`rinishida bo`ladi. Odatda, qit`aning eng kichik shakli ikki baytdan iborat bo`ladi. Qit`aga aniq chegara qo`yilmagan. U ko`proq falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-ma`naviy masalalarni tilga olishi bilan ajralib turadi. Ma`lumki, mumtoz adabiyotda ayrim janrlar (masalan, ruboiy, tuyuq) uchun qat`iy vaznlar belgilab qo`yilgan. Qit`a bu jihatdan ham erkindir. U aruzning istalgan vaznida yaratilishi mumkin.

Haq taolo xoni in`omi-yu karami omi borida o`zgradinnima tilagonning tamayi xomi-yu zoti nofarjomi

Tengri xonin ochuq aqida qilib,
Xalqdin ro`ziy istagan gumroh
Uyladurkim tengiz qirog`inda
Ro`za ochmoqqa kimsa qozg`oy cho.

Eng avval sarlavha mohiyatini anglab olishga harakat qilamiz. Uni «yaratganning dasturxonini tuhfalari-yu umumiy, barchaga barobar karami bo`la turib, boshqa (kishi)lardan biror narsa tilagan (kishi)ning xom tamasi-yu oxiri yaxshilik bilan tugamagan zoti» haqida deb tabdil qilishimiz mumkin. Demak, qit`a ayrim bandalarning noshukurligi hamda behuda ta`magirligi haqida.

Qit`a mazmunini aniqroq tasavvur etish uchun har bir misra, har bir so`z ustida bosh qotirishga to`g`ri keladi. Bir qarashda unda begona, notanish va tushunarsiz so`z yo`qqa o`xshaydi. Ammo Navoiy qo`llagan so`zlarning barchasi ham lug`atlardagi izohlar doirasiga sig`avermasligini, qolaversa, she`r iyatda

so'zlarning o'z lug'aviy ma'nolaridan ko'ra ancha kengroq mazmun qamroviga ega bo'lishini ham nazarda tutish lozim bo'ladi.

Adib ikki xil xususiyatga ikki xil asos (vosita, ya'ni sabab)ni keltiradi. Ulardan birinchisi – saxovat. Dastlabki ikki misra shu fazilat tavsif uchun xizmat qiladi. Agar kishi bir so'zni aytsa, so'ng unga amal qilsa, masalan, boshqalarga biror narsani berish haqidagi so'zining ustidan chiqsa uni haqiqiy er, erkak deyish mumkin. Bu misrada xalqimizning ma'naviy bisotidagi «Yigit so'zidan qaytmas, arslon izidan» maqolining mazmuni mujassamlashgan. Agar mulohaza shu bilan tugasa, albatta, katta bir poetik kash'yot haqida gap ham bo'lishi mumkin emas edi. Shuning uchun ham Navoiy avval shu misrani keltiradi, keyingi misrada undan-da kuchliroq va muhimroq mulohazani o'rtaga chiqaradi («Demay berganga erlik bil musallam»). Demak, aytmasdan (yoki aytirmasdan) turib berish imkoniyati ham mavjud. Alisher Navoiy ayni mana shu imkoniyat haqida gapirmoqchi.

Muhtoj odamning biror narsa umidida kelganida, uning ehtiyojini qondirishning o'zi ham insoniylik taomiliga to'la mos va muvo'q keladi. Ammo muhtojning muhtojligini bila turib (eng muhimi, yordam berish imkoniyatiga ega bo'lib turib), unga nisbatan beparvo va loqayd bo'lish ham bor.

Adib masalaning bu tomoniga daxl qilayotgani yo'q. Aksincha, bu boradagi saxovat uchun yana bir boshqa imkoniyatni esga olmoqda. Muhtoj kishi so'ramasdan turib ham unga mol beradiganlar bor. Adib mana shu toifa haqida gapirmoqchi. Ular esa haqiqiy mard, haqiqiy saxovat egalaridir.

Qit'aning birinchi qismi shu bilan yakunlanadi. Demak, endi gap sarlavhada va'da berilgan ikkinchi qism ustida borishi kerak. Xuddi shunday bo'ladi ham. Jamiyat ahli orasida biror himmat ko'rsatishdan oldin uni ta'kidlab, urg'ulab, «yaxshiligini pesh qilib» ko'rsatadiganlar ham topiladi. Alisher Navoiy nazarida bu xususiyat maqtovga loyiq emas. U qoralanishi kerak. Shunga ko'ra, bu toifaga mansublarni erkaklar qatorida sanab bo'lmaydi. Ular ayollar qatorida sanalishga mahkumdir. Lekin bu ham hali hammasi emas ekan. Bundan ham pastkashroq toifalar mavjud: ular aytadilar-u, lekin bermaydilar, ya'ni va'da berishadi-yu, biroq va'dalariga xilof bo'ladi. Ularni xotindan ham pastroq darajada baholash maqsadga muvo'q bo'ladi. Har holda xalqimizda «xotindan xarob», «xotindan ham xarob» degan ifodalar bejiz paydo bo'lmagan ekan.

Shayx Ahmad bin Xudoydod Taroziy «Funun al-balog'a» asarida (hijriy 840 – milodiy 1436–1437-yillar) o'z davridagi o'nta she'riy janrlarga tavsif beradi (qasida, g'azal, qit'a, ruboiy, masnaviy, tarje', musammat, mustazod, mutavval, fard). Biz yaxshi bilamizki, Navoiy ijodida – «Xazoyin ulma'on iy»d a she'riy

janrlarning 16 ta xili mavjud. Ularning orasida eng barakalilaridan biri ruboiy ekanligini mutaxassislar ko'p marta ta'kidlashgan.«Nazm ul-javohir» («Gavharlar tizmasi») asari, asosan, tasavvuf g'oyalari targ'ibiga bag'ishlangan. Unda tasavvufdagi asosiy tus huncha va tamoyillar nihoyatda sodda va tushunarli tilda talqin qilinadi. Masalan, «Ro'a aboka yuro'uka» («Otangga rioyat qil – bolangdan qaytadi») hadisi uchun quyidagi ruboiy keltirilgan:Farzand ato qullig'in chu odat qilg'ay,Ul odat ila kasbi saodat qilg'ay,Har kimki atog'a ko'p rioyat qilg'ay,O'g'lidin anga bu ish siroyat1 qilg'ay.Adib otaga xizmat qilishning sharofatini birinchi ikki misrada ko'rsatib bermoqda. Keyingi misrada esa yana shu fikrga qaytilgandek ko'rinadi, ammo endi natijada ayirma bor. Har kim ekanini o'radi, deganlaridek, otaga qilingan hurmat va ehtirom, albatta, qaytadi, ammo uni qaytaruvchi odam mutlaqo boshqa bo'ladi. Mana shu boshqa odam esa keyingi avlod vakili – otasiga yaxshi munosabatda bo'lgan o'g'ilning farzandlaridir.

Demak, ko'pchilik («el») bir fikr bildirar ekan, bu tasodifiy bo'lmaydi. Ular bir kishidan o'zini olib qochsa, o'sha odam elning yomoni bo'ladi. Buning sababi esa o'sha kishining fe'l-atvoridir («ahvolda idbor nishoni»). Bunday odamning yomonligi faqat o'zi uchun emas, balki barcha uchun ham zararlidir. Adib uni «ulus baloyi joni», ya'ni «elning joniga bitgan balo» sifatida ta'riflamoqda. Tugal xulosa esa oxirgi misrada ifodalangan. Bunday odam o'zining yoki o'zi mansub bo'lgan elninggina emas, balki butun «olam elining yomoni»dir. Shoirning «yamon» so'zini ikki marta qo'llashi orqali aytmoqchi bo'lgan fikri alohida ta'kidlanayapti.Navoiy lirikasida odam va olam, hayot va uning go'zal-liklari madh etiladi. Adib lirikasida yuksak insonparvarlik, ezgulik g'oyalari ruboiy orqali ham aks etgan. Navoiyning «Xazoyin ul-ma'oniyy» asari, aslida, to'rtta mustaqil devondan tashkil topgan. Shuning uchun ham u xalq orasida «Chor devon» – «To'rt devon» nomi bilan mashhur bo'lgan edi. Navoiy ijodini uzoq yillar davomida jiddiy o'rgangan taniqli adabiyotshunos Abduqodir Hayitmetov shunday deb yozgan edi: «Mabodo Navoiy boshqa asar yozmasdan faqat «Xazoyin ul-ma'oniyy»ni, hatto uning tarkibidagi bitta devon – «G'aroyib ussig'ar» yoki «Navodir ush-shabob», yoxud «Favoyid ul-kibar»ni yaratganda ham adabiyotimiz tarixida eng ulug' shoirlarimizdan biri bo'lib qola berar edi». Bunga qo'shimcha qilib aytish mumkinki, agar Navoiy boshqa janrlarda ijod qilmasdan, faqat ruboiylari tufayli ham mana shunday ulkan obro' va martabaga ega bo'laverar edi. «Xazoyin ul-ma'oniyy»da Navoiy o'z zamonasidagi deyarli barcha lirik janrlar namunasini bergan

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ma`naviyat yulduzlari.Toshkent,1999
2. Saviya.uz
3. Alisher Navoiy va xalq ijodiyoti.Natan Mallayev,Toshkent,2015

